

I ДЕО

ПРИПРЕМЕ ОПЕРАЦИЈА ЗА
ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ И ПРОТИВДЕЈСТВА
НЕПРИЈАТЕЉА

ОПШТА ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА
СРЕДИНОМ 1944. ГОДИНЕ И ИДЕЈА ВРХОВНОГ
ШТАБА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ ЗА
ОПЕРАЦИЈЕ У СРБИЈИ

Дејствујући у духу одлука и планова Техеранске конференције, савезничке армије су у пролеће и почетком лета 1944. године развиле операције које су по размерама и резултатима отвориле завршну етапу другог светског рата.¹ На совјетско-немачком фронту, где се за све време налазило тежиште рата, на којем су биле концентрисане готово две трећине немачке фашистичке војске, Црвена армија је, у оквиру савезничких обавеза и јединствене стратегије, до јуна 1944. извела неколико крупних узастопних офанзивних удара. Њених 11 фронтова, са 6,9 милиона војника, 97.050 топова и минобачача, 14.787 авиона и 9.985 тенкова и самоходних оруђа, постепеним преласком у напад од Балтичког до Црног мора, избило је до линије река Нарва—Чудско језеро—Великије Луки—Витебск—Могилев—Лавов—Јаши—Кишињев—Одеса. Црвена армија је 10. јуна започела летњу офанзиву на тзв. Манерхајмову линију у Финској, а 22. јуна, на трогодишњицу фашистичког напада на Совјетски Савез, снажну офанзиву на белоруском стратегијском правцу. У овој операцији она је разбила Хитлерову Централну групу армија и, енергичном екс-

плоатацијом постигнутог уопеха, до краја јула избила на реку Вислу, на којој је образовала оперативне мостобране и тиме пришла источним границама Пруске. У јашиско-кишињевој операцији трупа 2. и 3. украјинског фронта, у садеј-ству с Црноморском флотом, до ногу су потукле стратегијску групацију немачких снага — Групу армија »Јужна Украјина« и створиле услове за напад на фашистичку Немачку с југоистока и у правцу Будимпеште и Беча.

У офанзиви на италијанској територији која је почела 11. маја, на високопланинеким територијама средњих Апенина, трупе 5. америчке и 8. британске армије сломиле су одбрану немачких снага на реци Сандро, на тзв. Густафовој линији, 17. маја заузеле јако брањени Казино, а 4. јуна ушле у Рим, потискујући немачке трупе на север, ка тзв. Готској линији. Два дана касније, 6. јуна, западни савезници, са око 5.000 ратних и десантних бродова и преко 13.000 борбених и транопортних авиона, десантном операцијом искрцавали су своје трупе на северу Француске, у Нормандији, у зони Мервил—Варвил (операција »Оверлорд«), и до краја јуна образовали јединствен стратегијски мостобран од западне обале полуострва Котантена до реке Орне. Тиме су британске и америчке армије отвориле други фронт у Европи и започеле рушењу Хитлеровог »Атлантског бедема«.

Нацистички Трећи Рајх је у стратегијском погледу доведен у веома тежак положај, наставши се непосредно угрожен са три стране. Тиме се техрански договор о заједничким ударима на фашистичку Немачку с истока, запада и југа почео остваривати.¹

Перманентним стратегијским бомбардовањем територије нацистичког Трећег Рајха из ваздуха разарани су и уништавани немачки индустријски центри, саобраћајни систем и извори за снабдевање фронта. Ни догађаји

на мору нису пружали хитлеровцима повољније перспективе: и тамо су им наносени огромни губици. Савезници су у лето 1944, поред изразите надмоћности у ваздуху, били апсолутни господари и на мору.

У то време збио се још један догађај који је оставио тешке последице на тадашњи положај нацистичке Немачке: 20. јула 1944. године на Хитлера је извршио неуспео атентат генералштабни пуковник гроф фон Штауфенберг.

Операције савезничких армија још су непосредније истакле значај балканског ратишта, на којем су ослободилачке армије Југославије, Грчке и Албаније држале велике делове националних територија и за себе везивале крупне немачке снаге. Оне су озбиљно угрожавале Хитлеров одбрамбени оистем у овом делу Европе и биле јак ослонац инвазионим снагама савезника у евентуалном искрцавању на Балкан, односно англо-америчким снагама у Италији и јужнох крилу ЈДрвене армије на подручје доњег гока Дунава.

Због тога је немачка Врховна команда оружаних снага, упркос томе што се на другим фронтима све више осећала потреба за појачањима, крајем августа 1944. држала на Балкану крупне снаге, чији је број, без бугарских, мађарских, квислиншких и других контра-револуционарних снага, немачких полицијских и морнаричких јединица, достигао 967.000 војника, од чега се на југословенском ратишту налазило 659.000 хитлероваца, не рачунајући немачке јединице у Словенији, Истри, Словеначком и Хрватском приморју, више него што су Немци у то време имали на фронту у Италији. Ове те снаге су биле под командом врховног војног команданта Југоистока генерал-фелдмаршала Максимилијана фон Вајкса, чије је седиште било у Београду у Белом двору на Дедињу.² Њему су били потчињени:

Група армија »Е«, јачине преко 350.000 војника, на грчком и македоноком оперативном подручју,³ 2. оклопна армија, једна од најelitнијих немачких јединица, јачине око 560.000 војника под оружјем (5. и 9. есесозски брдеки, 15. брдски, 21. брдоки и 69. армијски корпус), на територији Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, дела Србије и Албаније, и трупе војноуправног команданта Југоистока.⁴ На територији Истре и Словеније налазио се 97. армијски корпус, потчињен Групи армија »Ц« у Италији. У североисточном делу Словеније, који је анектирала фашистичка Немачка, налазиле су се јединице за обуку, трупе за осигурање и есесовске полицијске снаге, које су припадале 18. корпусној области у Ауетрији.

Држање овако великих немачких снага на Балкану, чак и после пораза Групе армија »Центар« у Белорусији и Групе армија »Јужна Украјина« код Јашија и Кишињева, није одговарало оперативно-стратегијској ситуацији у којој се Трећи Рајх налазио средином 1944. године. Али је Адолф Хитлер, држећи се слепо концепције — »бранити све и по оваку цену« — одлучио да продужи рат у дотадашњем распореду и захтевао да се Балкан одсудно брани и да се офанзивним дејствима неутралише ослободилачка борба балканских народа, обезбеди послушност и верност профашистичких режима у Мађарској, Румунији и Бугарској осовинском блоку, одржи неутралност Турске, осигура јужни бок немачко-совјетског фронта, спречи англо-америчко искрцавање на Балкан и обезбеди даља експлоатација извора нафте у Румунији и западној Мађарској и неколико важних рудника бакра, боксита, хрома и других стратегијских оировина за немачку ратну привреду.

Концепција А. Хитлера била је нереална и еа становишта војно-политичке ситуације на југословенском

ратишту. Циклусом зимских и пролетњих офанзивних операција ширег обима на том ратишту Хитлерова Немачка је успела да еамо делимично консолидује своје позиције угрожене до највећег степена после капитулације Мусолинијеве Италије. Њене трупе су повратиле само неке најзначајније центре и успоставиле сасвим лабилну контролу [над најважнијим комуникацијама. Пошто није имала довољно снага за уништење или парализање дејства Народноослободилачке војске и партизанских одреда, немачка Врховна команда одлучила је да ваздушним десантом уништи централно војно и политичко руководство народноослободилачког покрета Југославије, с маршалом Јосипом Брозом Титом на челу. Операција је изведена 25. маја 1944. године, уз истовремени напад немачких моторизованих дивизија из неколико праваца. Али и тај покушај да се нанесе одлучујући ударац ослободилачком покрету у Југославији није успео. Почетком лета 1944. године стратегијска иницијатива је потпуно прешла у руке Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Нарочито су велики значај имала дејства јединица 6. и 10. ударног корпуса Народноослободилачке војске на железничкој магистрали Београд—Загреб и у рејонима северно од Саве и дејства 7. и 9. ударног корпуса на комуникацијама у Словенији. Те успехе је командант Врховне команде савезничких снага за Средоземље бригадни генерал Хенри Мајтленд Вилсон овако оценио у телеграму који је средином јула 1944. упutio Врховном штабу Народноослободилачке војске: »Задивило сам се сазнавши о последњим успесима. Ти су успеси, нарочито они у Словенији, били од велике важности, јер су прекинули деловање животно важних непријатељских саобраћајних артерија«.5 Корпусе Народноослободилачке војске у Црној Гори, Санџаку и Хзр-

цеговини уепешно су дејствовали у правцу Србије и јадранеке обале, а у Босни ка долинама Дрине, Неретве, Уне и Саве и ка Далмацији. На тај начин Народноослободилачка војска и партизански одреди су контролисали највећи део територије Босне и Херцеговине, Црне Горе, Санџака и знатног дела Хрватске и Словеније. Окупаторске и квислиншке снаге су биле присињене на одбрану важнијих комуникација, већих политичких центара и привредних рејона. Веома значајни успеси су постигнути и у источним деловима Југославије: у Србији, Војводини и Македонији. У јужној Србији је образовано пет дивизија Народноослободилачке војске, док су у централном делу Србије дејствовали једна бригада и неколико партизанских одреда. На десној обали Јужне Мораве -спојене су слободне територије Србије и Македоније.

Одлуке Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије® и активност Националног комитета ослобођења Југославије, у улози привремене владе, на изградњи нове Југославије и на њеном међународном признању дали су снажан импулс даљем војном и политичком јачању народноослободилачког покрета и учврстили веру југословенских народа и народности у коначну победу. Промене у односима влада сила антихитлеровске коалиције према револуционарним збивањима у Југославији добиле су свој пунији израз у њиховој сагласности да се народноослободилачки покрет мора признати као прворазредан унутрашњи и међународни фактор. Пошто су настојања премијера британске владе Винстона Черчила да руководство нове Југославије приволи на сарадњу с југословенском краљевском владом у избеглиштву наишла на одлучан отпор Националног комитета ослобођења Југославије, у пролеће 1944. године је постигнута са-

гласноет да се нде на споразум Националног комитета с реконструисаном владом у избеглиштву која би била састављена од личности демократски оријентисаних, које се нису компромитовале сарадњом с окупатором у борби против сопетвеног народа и његовог легалног лредставника — нардноослободилачког покрета. Споразум између делегације Националног комитета с маршалом Титом на челу и мандатора за састав нове владе Краљевине Југославије у избеглиштву др Ивана Шубашића, склопљен 16. јуна 1944. године на острву Вису, значио је крупну политичку победу народноослободилачког покрета и представљао је потпуни успех Титове политике у питањима будућности Југославије. Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а остале су неприкосновене. Пропали су Шубашићеви покушаји да краљу осигура или повратак у земљу или да дође до сусрета Тита и краља. Реконетруисана влада у иностранству се обавезала на јавно признање националних и демократских тековина које су југословенски народи извојевали у трогодишњој оружаном борби, на осуду евих квислиншких и колаборационистичких снага у земљи, које су пуне три године помагале фашистичке окупаторе, укључујући и четнике Драже Михаиловића, и на организовање помоћи и подршке народноослободилачкој борби. Председник Националног комитета маршал Тито то објашњава:

»Споразумели смо се да влада Шубашића призна Национални комитет ослобођења Југославије и његово право да врши све послове владе у земљи, а ми смо опет пристали на то да Шубашићева влада врши своју дужност према иностранству у пуној сагласности с Националним комитетом ослобођења . . . Ми смо на ово морали пристати услијед захтева савезника, који су то постављали као услов за признање новог стања у Југославији«.

Опоразум је био веома важан за даљи развој народноослободилачког покрета и значио је нов поен у борби за јачање међународног положаја нове Југославије не само у војничком већ и у политичком погледу. Вишким споразумом, који је углавном наишао на одобравање савезника,⁷ практично је решен међународни положај нове Југославије. Уз то, за јачање државности нове Југославије, од великог је значаја било акредитовање совјетске војне мисије код привремене владе — Националног комитета ослобођења Југославије, чиме је био истакнут не само војни већ и политички значај мисије. Будући да се мисија у свакодневном раду сусрела и са сложеним политичким, финансијским и другим проблемима, у њен састав били су укључени и цивилни стручњаци: Василиј Михаилович Сахаров — за спољне послове и Михаил Федорович Бодров — за банкарске послове. Али, главна активност мисије састојала се, као и раније, у помоћи при решавању основних оперативних задатака.

У лето 1944. године Народноослободилачка војска Југославије имала је 12 корпуса, односно 39 дивизија и више самосталних бригада, батаљона и партизанских одреда и ратну морнарицу, са преко 350.000 бораца. Распоред снага био је следећи:

Седми и 9. ударни корпус и 4. оперативна зона (14, 15, 18, 30. и 31. дивизија, 6. и 11. словеначка бригада) били су у Словенији и на Истарском полуострву, где су везивали немачке и квислиншке снаге, угрожавали њихове комуникације и упоришта и отежавали положај немачке Групе армија »Ц« у Италији, контролисали територију у југоисточној и западној Словенији и, мањим снагама, дејствовали у северном делу Словеније и у Истри;

Шести и 10. ударни корпус (12, 28, 32. и 33. дивизи-

зија) контролисали су слободну територију између река Саве и Драве, од Винковаца до Вараждина, и северно од Загреба, стално угрожавали непријатељски саобраћај и уништавали немачке јединице и јединице колаборациониста; 6. корпус је, с ослоном на планинске масиве Диња, Папука и Псуња, овладао територијом између Саве и Драве и усмеравао своја дејства на север, ка југословенско-мађарској граници, једновремено рушећи магистралу Загреб—Београд, док су основне снаге 10. корпуса, с ослоном на планине Калник и Иванчицу, овладале територијом северно од Загреба и дејствовале по комуникацијама које везују Загреб са долином Драве;

Четврти, 5, 8. и 11. ударни корпус (7, 8, 34, 4, 11, 10, 39, 9, 19, 20, 26, 13. и 35. дивизија) налазили су се на слободној територији јужно од Саве до јадранске обале, на острвима и полуострвима источно од Сплита и на простору западно од река Босне и Неретве до комуникације Љубљана—Ријека, одакле су онемогућавали непријатељу да врши ма какве озбиљније офанзивне акције из долина Босне, Неретве, Врбаса, Уне, Купе и из приморских градова; 4. и 11. корпус су готово потпуно овладали областима Кордуна, Баније, Лике и Горског котара, пресекли комуникације Загреб—Сплит и вршили притисак на саобраћајнице у долинама Уне и Саве и између Загреба и Карловца; 5. корпус је овладао територијом западно од реке Босне, изузев комуникација у долини Уне и Босне, области северно од линије Бања Лука—Добој и ужих рејона Травника и западно од Сарајева; 8. корпус је контролисао територију северне и средње Далмације и острво Вис, повремено изводећи десантне операције на острва и нападе дуж важнијих комуникација у Далмацији;

између Дрине и Босне, јужно од Саве, до линије

Сарајево—Вишеград, налазили су се 3. и 12. ударни корпус (27, 38, 16. и 36. дивизија); они су, главним снагама, успешно дејствовали на комуникацијама у долини Босне, Спрече и Праче, ширећи слободну територију на север, ка Сави;

јужно од њих, до линије Подгорица (Титоград)—Никшић—Билећа—Требиње—Невесиње, налазио се 2. ударни корпус (3, 29. и 37. дивизија и Приморска оперативна група бригада); он је држао слободну територију која је служила за прикупљање ударних група дивизија ради операција у Србији;

на слободној територији у јужној и источној Србији, првенствено на комуникацијама у долинама Јужне и Западне Мораве, Ибра, Расине, Топлице, Нишаве и Тимока, дејствовало је пет дивизија (21, 22, 23, 24. и 25. дивизија) и више партизанских одреда, а мање партизанске онаге (2. шумадијска бригада и партизански одреди) с подручја Космаја, Букуље, Венчаца и Рудника угрожавале су рејон Београда и главну магистралу која од Београда води на југ и ондашњу железничку пругу Београд—Чачак. У Војводини су дејствовале јединице Главног штаба Војводине (две бригаде, четири самостална батаљона и партизански одреди), а на Косову снаге Главног штаба за Косово и Метохију (мање партизанске јединице);

у Македонији су се налазиле јединице Главног штаба Македоније: самосталне бригаде (1, 2. и 3. македонска и 1. косовско-метохијска) и партизански одреди и батаљони; ове снаге су угрожавале саобраћај окупатора са Грчком и Бугарском, ометале експлоатацију материјалних богатстава Македоније, одолевале офанзивним акцијама немачких и бугарских окупационих трупа и албанских квислинга, контролисале већи ослобођени део источне Македоније;

Први пролетерски корпус (1. пролетерска дивизија у Санцаку и 6. пролетерска дивизија у централној Босни) био је у припреми за операције у Србији, док се Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија) налазила у долини горњег тока Лима, на простору Андријевица—Беране (Иванград)—Бијело Поље, спремна за операције у Србији.

Поред тога, готово у целој Југославији су оперисали и други народноослободилачки партизански одреди, самостални партизански батаљони, чете, групе и војнотериторијалне јединице, везани за своја подручја, на Јадрану је успешно изводила акције Морнарица Народноослободилачке војске, а са база у Африци су непрестано дејствовале две ваздухопловне ескадриле Народноослободилачке војске.

Врховни штаб је, непосредно или преко главних штабова, дејства свих ових јединица усмеравао према захтевима оперативно-стратегијске ситуације на ратишту. Све ове снаге су биле спремне за последње ратне напоре и коначно ослобођење земље.

У то време су јединице Народноослободилачке војске и партизански одреди, на веома активном југословенском ратишту, везивали крупне немачке, бугарске и мађарске окупаторске снаге — укупно око 26 модерно наоружаних и опремљених дивизија, 35 самосталних пукова, 40 самосталних батаљона и бројне друге самосталне бригаде, пукове, батаљоне и друге пешадијске, родовске, ваздухопловне, полицијске, осигуравајуће, школске и помоћне јединице, као и квислиншке војне формације. Распоред тих фашистичких јединица средином 1944. године био је следећи:

У *Словенији*: немачки 97. армијски корпус (једна дивизија, два обалска артиљеријска пука, један италијански фашистички пук, два полицијска пука и три

самостална полицијока батаљона) у Истри, Словеначком приморју и љубљанској области; делови немачке 18. корпусне области (једна дивизија за опецијалну намену и шест полицијских пукова) у Штајерској, Корушкој и Крањској; већи број самосталних допунски, стражарских, наставних и других батаљона и неколико квислиншких група Беле и Плаве гарде.⁸

У *Хрватској, Босни и Херцеговини*: 15. армијски брдски корпус (три дивизије, једна моторизована бригада, два пука и један самостални батаљон оклопне гренадирске дивизије »Бранденбург«) у средњој и северној Далмацији, Хрватском приморју, Горском котару и делу западне Боене; 69. армијски резервни корпус (једна дивизија и један ловачки самостални пук), пет полицијских пукова и десет полицијских батаљона, три пука и више самосталних батаљона за осигурање железничких пруга у северном делу Хрватске и на Банији; 5. СС брдски армијски корпус (четири дивизије) — две дивизије у источној Босни, једна у Херцеговини и једна на обали и јужном делу Далмације и на јужнодалматинским острвима; морнаричке снаге (јачине 23.476 војника) на подручју Јадрана; 23 домобранека и 4 усташка здруга (бригаде) и око 13 батаљона железничке страже, као и четничке јединице (једна дивизија и 15 тзв. корпуса), главнином у долини Саве, по насељеним местима дуж магистрале Загреб—Београд, затим у доњим токовима Уне, Сане, Врбаса и Босне и у области западно од Дрине.

У *Црној Гори*: главнина 181. и делови 297. пешадијске дивизије из састава немачког 21. брдског армијског корпуса и четници (10 корпусна са око 12.000 људи) држали су неколико главних центара.

У *Србији* и на *Косову*: бугарски 1. окупациони корпус и делови бугарске 1. и 5. армије (22, 24, 25, 27. и

29. пешадијска дивизија, граничне јединице и три пука за обезбеђење железница), немачка легионарска 21. СС дивизија »Скендербег«, 20. противавионска дивизија, један брдски ловачки пук озлоглашене 7. СС брдске дивизије »Принц Еуген«, један пук специјалне немачке оклопне гренадирске дивизије »Бранденбург«, пет полицијских пукова, два пука за осигурање железница, муслимански добровољачки корпус (легија) обласног команданта за Санџак СС штандартенфирера, односно пуковника Карла фон Кремплера, 656. моторизовани батаљон пољске жандармерије, три тенковска и оклопна батаљона, тридесетак самосталних батаљона за обезбеђење, наставне и друге јединице, белогардејски Руски заштитни корпус (пет пукова — око 12.000 војника) и квислиншке снаге: Љотићев Српски добровољачки корпус, Недићева Српска државна стража, албанске регуларне трупе и помоћне месне јединице (балисти и вулнерати)⁹ и четници Драже Михаиловића (10 тзв. група корпуса, у чијем се саставу налазило 47 корпуса, различите јачине — од 500 до 2.000 људи).

У *Војводини*: на подручју Бачке и Барање једна потиуна и три непотпуне мађарске дивизије (1. коњичка, 13, 14. и 15. пешадијска дивизија), као и делови 4. и 5. корпуса,- у Банату пет фолксдојчерских батаљона појачаног формацијског састава и извесне мање полицијске јединице,- у Срему Павелићеве усташко-домобранске формације, снаге фолксдојчера и извесне немачке полицијски јединице.

У *Македонији*: бугарска 5. армија (14, 15. и 17. пешадијска дивизија и два коњичка пука), две граничне бригаде, око 8.000 полицајаца (формираних у водове и специјалне полицијске одреде) и јединице за одржавање пруга, знатне албанске регуларне трупе и три бројно веома слаба четничка корпуса.

Укупна јачина окупаторских, квислиншких и четничких снага на територији Југославије износила је у то време близу 900.000 војника.

У пролеће 1944. године народноослободилачки покрет у Србији добио је шире размере. Највиши степен достигао је у њеној југоисточној области. Ту је у мају и јуну формирано десет нових бригада и пет ударних дивизија (21, 22, 23, 24. и 25. дивизија), са око 15.000 наоружаних бораца, које су, с ослонцем на подручје Јабланице и Топлице, развиле дејства према Црној Трави, Врању, Копаонику и источној Србији и контролисале пространу ослобођену територију. У Шумадији су тада дејствовали 2. шумадијска бригада и два партизанска одреда, док су у осталим деловима Србије постојале само мање партизанске јединице.

Веома сложени услови у Србији, настали 1941. године, отежавали су снажнији развој народноослободилачког покрета. Начином на који је још у јесен 1941. године реаговала на општи народни устанак у западној Србији и Шумдији, фашистичка Немачка је показала да Србију сматра чвориштем војнополитичке ситуације и у Југославији и на Балкану. У каснијим етапама рата то је доказивала држањем у Србији својих и сателитских крупних снага енергичним офанзивним дејствима против снага Народноослободилачке војске у Србији и оних у источној Босни, Црној Гори и Санџаку, које су претиле упадом у Србију и, посебно, одлучним акцијама против 2. пролетерске и 5. ударне дивизије Народноослободилачке војске, које су у пролеће 1944. године дубље продрле у западну Србију. За Хитлеров Трећи Рајх, још више је порастао значај Србије у лето 1944. године, када је развој догађаја на свим фронтима у Европи све непосредније наговештавао и битку за Балкан. Посебно је порастао значај стратегијских

комуникација које су Немачку, преко Србије, повезивале с њеним снагама у Грчкој, Албанији и Бугарској и које јој, у случају савезничког искрцавања на Балкан, омогућавају маневар било према левом крилу Црвене армије, било ка снагама Народноослободилачке војске, било према месту евентуалног искрцавања западних савезника на обале Балкана или према месту њиховог падобранског десанта у Србији, који су Немци очекивали на простору Лесковац—Пожаревац—Краљево. Држањем Србије Немачка је обезбеђивала свој непосредни утицај на сателитску Бугарску, у чијим је владајући врховима у овом периоду дошло до колебања, осигуравала експлоатацију румунске нафте, која је покривала 30% њених укупних потреба у гориву, а такође и експлоатацију Бора, Мајданпека, Трепче и других рудника у Србији који су имали изузетан значај за немачку ратну привреду.¹⁰

Са друге стране, у Србији је још од 1941. године било тежиште напора великосрпске хегемонистичке буржоазије. Она је, уз ослонац на окупатора, настојала да спречи јачање народноослободилачког покрета и обезбеди услове за обнову старог друштвено-политичког система. Ради тога је избегличка влада Краљевине Југославије прихватила четнике Драже Михаиловића и прогласила их својом »војском у отаџбини«, обезбедивши им, у првим етапама рата (1941—1943), моралну и материјалну подршку западних савезничких сила, које такође нису желеле да се мења друштвени систем у Југославији. После Другог заседања АВНОЈ-а, чије су одлуке наишле на релативно добар пријем код влада земаља антихитлеровске коалиције, четништво је, посебно у Србији, постало још већи фактор окупљања свих снага контрареволуције у земљи и иностранству, које су, у борби против нове Југославије и њеног ме-

ђународног признања, уживале подршку реакционарних кругова у савезничким земљама. Израз тога је било стварање, на иницијативу равногорског четничког покрета, »Југословенске народне демократске заједнице«, у коју су ушли неки прваци бивших грађанских странака из Словеније, Црне Горе и Србије, те представници »југословенски оријентисаних Хрвата« и социјалистички прваци из Србије и Хрватске. Приликом стварања, на »народном конгресу« у селу Ба (у западној Србији),¹¹ од 25. до 28. јануара 1944. године, којем су присуствовала 274 »делегата«, ова нова политичка творевина најреакционарнијих представника југословенске буржоазије осудила је одлуке АВНОЈ-а, тражила признање монархије и наставила акције против Черчилове иницијативе да се постигне споразум између Националног комитета ослобођења Југославије и краљевске владе у избеглиштву. Те акције су највише одјека имале у Сједињеним Америчким Државама, чија је влада, када су представници британске војне мисије већ били повучени из четничких штабова, одлучила да своју војну мисију упути у штаб Драже Михаиловића. Паралелно с тим, у току лета 1944. године, када је реконструисана краљевска југословенска влада др Ивана Шубашића проводила одлуке Вишког епоразума о осуди четника Драже Михаиловића и о пружању подршке и помоћи народноослободилачком покрету, ширена је пропаганда да четнички покрет има подршку становништва Србије и да је овај део земље остао веран монархији и старом друштвено-политичком систему, што се користило за вршење притиска на врховно руководство нове Југославије.

У немачким плановима за одбрану Балкана, као и у плановима квислиншких и других контрареволуционарних снага, значај Србије био је изражен и ангажо-

вањем одговарајућих оружаних снага. Почетком јула 1944. године у Србији су се налазиле ^ледеће непријателске снаге: *немачке*: десет самосталних пукова, односно пуковских борбених група, 30 самосталних батаљона различите намене, три тенковска и оклопна батаљона, једна противавионска дивизија, два самостална артиљеријска дивизиона и три ваздухопловне ескадриле; *бугарске*: 1. окупациони корпус (четири пешадијске дивизије), по једна пешадијска дивизија из 1. и 5. армије с јединицама ојачања, три етапна пука за обезбеђење железница и једна ваздухопловна ескадрила; *квислиншке*: Љотићев Српски добровољачки корпус и Недићева Српска државна стража, те белогардејски Руски заштитни корлауе. Немачке и бугарске окупаторске снаге су држале основне центре и обезбеђивале комуникације, руднике, привредне и друге објекте од нарочитог интереса за окупациони систем; квислиншке јединице су осигуравале мање важне саобраћајнице и привредне објекте, али су, у недостатку окупаторских снага, обезбеђивале и важније објекте. Сем тога, четничке снаге Драже Михаиловића имале су у Србији десет група корпуса, односно 47 корпуса, у којима се налазило око 40.000 људи. Ове су се јединице, углавном, налазиле по селима, где су се ослањале на мрежу »равногорских одбора«. Четници су тежиште своје војне и политичке активности усмеравали против народноослободилачког покрета, не бирајући средства да сло.ме сваки отпор својој страховлади.

У то време је морал немачких, бугарских, белогардејских, недићевско-љотићевских и четничких јединица био веома различит. Немачке, бугарске и белогардејске јединице још увек су се упорно бориле, доследно извршавајући постављене задатке. Насупрот њима, Недићеве су јединице, нарочито Српска државна стража, и по

дисциплини и по борбености, биле слабијег квалитета; тамо где су се саме бориле, оне су показивале знатно мању упорност него у оним случајевима када су биле у саставу немачких и бугарских окупаторских трупа. Чстничке јединице су биле најмање борбене вредности, нарочито када су се бориле саме, без ослоњања на немачке и бугарске снаге; дезертерство из ових јединица је било редовна појава. Настојање Драже Михаиловића да, разним упутствима и директивама, одржи морал и дисциплину није дало жељене резултате.

Значај Србије за народноослободилачки покрет је још у почетку оружане ослободилачке борбе био изражен чињеницом да су Централни комитет КПЈ и друг Тито изабрали за тежиште своје акције западну Србију и Шумадију. После повлачења главнине партизанских одреда са слободне територије западне Србије и Шумадије, крајем 1941. године, Врховни штаб и друг Тито су имали стално у виду изузетан значај Србије за развитак ослободилачке и револуционарне борбе народа и народности Југославије. О томе је маршал Тито говорио: »Нас никада за читаво вријеме што смо били ван Србије није напустила мисао да морамо, чим за то буду створени услови, доћи натраг у Србију, коју смо сматрали веома важним фактором за завршетак ослободилачке борбе«. ¹²

Већ после капитулације Мусолинијеве Италије, у јесен 1943. године, Тито је почео спроводити своју концепцију о појачавању снага у граничним рејонима према Србији (источна Босна, Санџак и Црна Гора) ради обезбеђења полазне основе за планирани продор крупнијих јединица Народноослободилачке војске у Србију и преношење тамо тежишта операција. Врховни командант маршал Тито је 21. октобра 1943. у директиви Штабу 2. корпуса, који се налазио у Црној Гори, исти-

цао да је »најважнија естратешко-политичка задаћа садашњице« онемогућити четнике Драже Михаиловића који су се јављали као значајан фактор у борби против међународне афирмације народноослободилачког покрета.¹³ Четвртог новембра 1943. маршал Тито је у депеши Главном штабу Народноослободилачке војске и партизанских одреда Хрватске не само објашњавао план о померању снага Народноослободилачке војске са запада према истоку него је изнео и план о политичкој делатности у наредном периоду. »Шесту дивизију најхитније пошаљите« — наређивао је маршал Тито. »Изгледа да ви никако не можете разумјети да је сада главна Србија и да се сада тамо мора ријешити питање уређења Југославије уопште, а лондонске избјегличке владе и краља напосе. Томе сада треба потчинити све локалне интересе«. ¹⁴ Друг Тито је на то упозоравао и у још једном телеграму који је 19. новембра 1943. упутио истом Штабу. У њему се, између осталог, каже: »Одлучили смо да упутимо јаче снаге у Србију да бисмо предухитрили лондонску владу да преко Драже Михаиловића спроведе присилну мобилизацију и на тај начин искористи у Србији резултате наше тешке борбе. Овај наш покрет је био историјског значаја за све наше народе, па и за народ Хрватске и Словеније«. ¹⁵

Нешто касније, 6. децембра 1943, Тито је Штабу 2. корпуса поручивао: »... ми ћемо постепено преносити тежиште ка истоку у Србију. То је важан чвор у односу на Југославију, а у односу балканских догађаја од првенствене је важности. Она треба да нам послужи као упориште с кога ће се моћи развијати наш повољан рад и акције. Само из Србије може се пружити рука братском бугарском народу«. ¹⁶ У рано пролеће 1944. године још је више и непосредније истицан значај Србије. Тито је поручивао: »Не треба забо-

равити да је за читав ослободилачки покрет данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избегличке владе и признавање Националног комитета зависи од Србије, односно наших снага у њој.¹⁷

Значај Србије за народноослободилачки покрет био је и у томе што су продором јачих снага Народноослободилачке војске, с разних страна и праваца, из источне Босне, Санцака и Црне Горе, обезбеђивани оперативно-стратегијска победа и нови контингенти људства и ратних средстава за наношење следећих оперативно-стратегијских удараца непријатељу на југословенском ратишту. Продором јачих снага Народноослободилачке војске на ово подручје и њиховим избијањем у Поморавље спречила би се интервенција немачке Групе армија »Е« из Грчке у Панонску низију и осигурало се јужно крило и бок Црвене армије на правцу Букурешт—Будимпешта—Беч, а избијањем делова Народноослободилачке војске на Дунав били би створени услови за повезивање југословенског фронта с левим крилом совјетско-немачког фронта по избијању Црвене армије кроз Румунију и Бугарску на источне границе Југославије, а потом и за стварање јединственог савезничког фронта око Хитлерове Немачке.

Упоредо с порастом војно-политичког значаја Србије, у Врховном штабу Народноослободилачке војске сазревала је идеја о преношењу тежишта дејстава у Србију и предузимане су све обимније припреме у том правцу. Искуства из првих етапа народноослободилачког рата довољно јасно су показала с каквом су упорношћу немачки и бугарски фашистички окупатор, српске квислиншке снаге и четници Драже Михаиловића наетојали да Србију одрже у својим рукама, да спрече снажније распламсавање оружане ослободилачке борбе у њој и, посебно, да одлучно реагују на све покушаје

Централног комитета КПЈ и Врховног штаба Народно-ослободилачке војске да дејством са других подручја помогну оружану борбу у Србији. На то су указивали: неуспех настојања Врховног штаба да одржи континуитет оружане борбе у западној Србији после велике немачке противофанзиве у јесен 1941. године; немачка офанзивна операција против 1. и 2. пролетерске бригаде и партизанских снага у источној Босни у пролеће 1942. године; најзад, судбина идеје Врховног штаба да се после успешне противофанзиве Главне оперативне групе дивизија Народноослободилачке војске у четвртој окупаторско-квислиншкој офанзиви дејства пренесу у источне области Југославије, општим правцем Црна Гора—Косово—југоисточна Србија. Ова искуства су упућивала на неопходност добрих и свестраних припрема за одлучујуће операције у Србији. Њихово провођење могућно је пратити још од почетка друге половине 1943. године, тј. у тренутку када се ближила капитулација фашистичке Италије и када су се пред Народноослободилачком војском Југославије отварале нове широкe могућности за развијање офанзивних дејстава.

Осмог августа 1943. године маршал Тито је 2. пролетерској дивизији, која се налазила у источној Босни, код Тузле, наредио да крене у Санцак и Црну Гору, тамо разбије четнике и фашистичку муслиманску милицију, прихватити делове 3. пролетерске и 5. црногорске бригаде и 10. херцеговачку бригаду Народноослободилачке војске, разоружа тамошње италијанске окупационе јединице и припреми црногорско војиште као полазну основицу за авоја офанзивна дејства у Србији.

Извршавајући ово наређење, 2. пролетерска дивизија се у тренутку капитулације фашистичке Италије затекла у горњем току реке Дрине, на простору Фоча—Горажде. Једанаестог септембра 1943. године, по на-

ређењу маршала Тита, формираи је 2. ударни корпус Народноослободилачке војске, у који су ушле 2. пролетерска и 3. ударна (црногорска) дивизија. Он је првих дана после капитулације Италије разоружао знатне италијанске окупационе снаге, осујетио намере четника Драже Михаиловића и муслиманске милиције да ојачају своје позиције у Црној Гори и Санцаку и ослободио проетрану територију са градовима Пљевљима, Пријепољем, Новом Вароши, Бијелим Пољем, Бродаревом, Колашином, Беранама и Андријевицом. На тај начин су снаге Народноослободилачке војске избиле на југозападну границу Србије, што је код непријатеља изазвало велику забринутост. Стога су Немци, прикупивши своје трупе из оближњих гарнизона, као и четничке снаге из Црне Горе, Санцака и југозападне Србије, у другој половини октобра покушали да јединице 2. корпуса одбаце из долине Јтима, али у томе нису успели.

Слично су се развијали догађаји и у источној Босни. Тамо су јединице 3. ударног корпуса Народноослободилачке војске велики део ове области очистиле од окупатора, уеташких и домобранских јединица и четника Драже Михаиловића и учврстиле се на левој обали Дрине, према Србији, поступајући у духу директива Врховног штаба о претварању источне Босне у операцијску основицу за прелазак снага Народноослободилачке војске и са тога правца у Србију.

Међутим, тактичка веза између 2. и 3. ударног корпуса није била чврста, јер је фронт био широк, а задаци оба корпуса обимни и тешки. Да би повезао снаге 2. и 3. ударног корпуса, попунио простор између њих и учврстио операцијску основицу за преношење дејстава у Србију, маршал Тито је 10. октобра 1943. упутио 5. ударну дивизију из централне Боене у међупростор Вишеград—Прибој. У исто време најављено је

пребацивање и 1. пролетерске дивизије на овај сектор. Врховни командант је том приликом Штабу 2. корпуса саопштио овоју замисао за операције у правцу Србије. Предвиђао је концентрацију 1. пролетерског и 2. ударног корпуса у Санцаку и на Косову, одакле би, кад за то буде повољно време, они кренули у правцу Србије и Македоније. До тога времена требало је да јединице 2. корпуса у Црној Гори и Санцаку учврсте народну власт и организују јединице које ће остати на овом терену и обезбеђивати тамошњу ослобођену територију.

Десетог октобра 1943, пошто су извршене све припреме, 5. дивизија је кренула на марш према Санцаку. Већ крајем октобра, водећи борбе против четника и муслиманске милиције, она је заузела Вишеград, Добрун, Рудо и Прибој, избила на западну границу Србије и, на тај начин, успоставила оперативну везу између 2. и 3. ударног корпуса. Тиме су снаге Народноослободилачке војске на фронту према Србији, од Андријевице у Црној Гори, преко Пријепоља, Прибоја и Вишеграда, до Зворника у источној Воени, успоставиле контролу свих праваца који из Србије изводе на ово подручје и учврстиле контролу територије ближе позадине дивизија прве линије. До 10. новембра већ су 2. пролетерска и 5. дивизија, савлађујући упорну одбрану удружених окупаторско-квислиншких и четничких снага, продрле на територију југозападне Србије, овладале линијом село Љубиш—планина Тара и вршиле притисак према Ужицу (Титово Ужице), Пожеги, Ариљу и Ивањици. Њихова дејства у источном делу Санцака и према Ужицу дала су врло корисне резултате. Четничке снаге, које су дуго вршиле утицај на ово важно подручје, добрим делом су биле разбијене или одбачене дубље у Србију, а утицај народноослободилачког покрета у Санцаку и југозападној Србији је знатно ојачао.

Поред тога, избијање ових јединица Народноослободилачке војске на прилазе Ужицу позитивно је одјекнуло широм западне Србије и Шумадије, где је народ, изложен окупаторским и недићевско-четничким злочинима, непрестано прижељкивао долазак дивизија Народноослободилачке војске.

У Врховном штабу је тада разматрана могућност непосредног упада и других јачих снага Народноослободилачке војске у Србију. Планирано је пребацивање још две дивизије 1. пролетерског корпуса из западне Босне у Санцак, затим продор 16. и 17. ударне дивизије 3. корпуса из источне Босне у западну Србију. Врховни командант маршал Тито је најавио и свој долазак на овај сектор ради непосредног руковођења операцијама. Међутим, брза реакција немачких, бугарских и квислиншких снага још је једном потврдила решеност немачке Врховне команде на Балкану да по оваку цену спречи продор јачих снага Народноослободилачке војске у Србију.¹⁸ Немачки командант Југоиетока је одлучио да офанзивним дејствима у источној Босни и Санцаку разбије снаге 2. и 3. ударног корпуса Народноослободилачке војске и да их одбаца што даље од граница Србије. У ту сврху су биле концентрисане знатне немачке, квислиншке усташко-домобранске и четничке снаге. Оне су од краја новембра 1943. до средине јануара 1944. године предузеле офанзивна дејства у Санцаку и источној Босни, и после тешких борби уопеле да привремено одложе продор снага Народноослободилачке војске дубље у Србију. За продор нису били повољни ни зимски услови. Због тога је маршал Тито, још у току непријатељских операција, одлучио да се припреме за операције Народноослободилачке војске у Србији наставе и одложио њихов почетак за пролеће 1944. године. То показује већ поменута његова депеша

Штабу 2. корпуса од 6. децембра 1943. године. Ту се истиче »да у Србију треба упасти са јачим снагама«, да Врховни штаб припрема такве снаге, да »упад у Србију по зими не би дао оне резултате какви би се очекивали«, да би операције за Србију требало најкасније почети у тренутку отварања другог фронта у Европи и да ће до пролећа на сектор 2. корпуса бити пребачене јаче снаге, с тим што ће ове операције бити комбиноване »са упадом наших јединица из више праваца, како бисмо развукли непријатељу пажњу на више страна«. ¹⁹

У оквиру припрема за операције у Србији, поред концентрације јачих снага Народноослободилачке војске у источној Босни и Санџаку, маршал Тито је планирао продор једног дела НОВ у Србију који ће тамо створити снажнија упоришта за прихват осталих снага и помоћи развитак народноослободилачког покрета. Тај задатак требало је да изврши једна ударна група (2. пролетерска и 5. дивизија) продором из Санџака у југоисточну Србију, а друга ударна група (16. и 17. дивизија) продором из источне Босне у западну Србију. Према плану врховног команданта, требало је да прва група дивизија пређе реку Лим и преко Лима продре у устаничку Топлицу и Јабланицу, а затим, заједно са српским, косовским и македонским јединицама Народноослободилачке војске, створи слободну територију између Ибра, Западне Мораве, југословенско-бугарске границе, Овчег поља и Косова, која би послужила као ослонац за офанзивна дејства према источној Србији, Шумадији, Косову и Македонији; да друга група дивизија, пошто преко Дрине продре у западну Србију, створи основицу за офанзивна дејства ка Шумадији и за повезивање са тамошњим јединицама Народноослободилачке војске. У случају неуспеха, 2. ударни корпус

је имао задатак да на територији Санцака и Црне Горе прихвати прву групу дивизија, а 3. ударни корпус на територији источне Босне — другу групу дивизија. Од Тита је Покрајински ко.митет КПЈ за Србију добио задатак да покрене читав партијски и војни апарат у Србији за хитну мобилизацију људства и за формирање нових јединица. Остваривању ове замисли приступило се средином марта 1944. године. Крајем марта, после напорног марша, по дубоком снегу, од Лима до реке Студенице, и свакодневних борби против Немаца, Бугара, недићеваца и четника, 2. пролетерска и 5. дивизија су избиле пред Ибар, али нису уопеле да форсирају реку, па су се, под притиском јачих окупаторских и квислиншко-четничких снага, повукле на запад. Ускоро је Врховни штаб ову групу дивизија оријентисао у западну Србију, где је требало да створе услове за мобилизацију нових бораца и да прихвате 16. и 17. дивизију из источне Босне. Продор ове групе ка планинеком гробену Суворор—Маљен—Медведник почео је 21. априла. Водећи свакодневне борбе на тешком терену, уз оскудицу у муницији и храни, а оптерећене и великим бројем тешких рањеника, које су борци морали носити на својим леђима, обе дивизије су почетком маја избиле на планину Повлен. За то време непријатељ је осујетио покушај 16. и 17. дивизије да се преко реке Дрине пребаце у Србију. Да би олакшао ситуацију 2. пролетерске и 5. дивизије, које су, изложене даноноћном притиску надмоћног непријатеља, водиле тешке исцрпљујуће борбе на Медведнику и Повлену, Врховни штаб је 5. маја поново наредио да се 16. и 17. дивизија пребаце у Србију. У борбама од 6. до 10. маја 1944. године осујећен је и други покушај ових дивизија да пређу у Србију. Пошто се положај 2. пролетерске и 5. дивизије из дана у дан погоршавао, оне су 5. маја по-

челе повлачење на простор јужно од Ужица, одакле су се, по наређењу врховног команданта, у другој половини маја пребациле у Санџак и Црну Гору, где их је прихватио 2. ударни корпус Народноослободилачке војске. Иако овај продор у Србију, који је трајао 66 дана, није потпуно успео, он је представљао врло важно оперативно-стратегијско извиђање и припремање услова за каснији продор и других јачих и добро опремљених снага у Србију. Друга пролетерска и 5. ударна дивизија су нанеле знатне губитке непријатељу, нарочито четницима у борбама у Драгачеву, на Повлену, Јеловој гори и на Златибору. Везивањем непријатељских јединица за себе, оне су тим маневром растеретиле снаге 2. и 3. ударног корпуса Народноослободилачке војске, као и јединице Главног штаба Србије од јаког притиска непријатеља.

Средином 1944. године и развој операција на фронтима у Европи, посебно успешне операције Црвене армије на совјетско-немачком фронту, и војно-политичка ситуација у Југославији (крупне победе револуције озакоњене одлукама Другог заседања АВНОЈ-а, признавање стања насталог у новој Југославији од савезника, успешне операције Народноослободилачке војске у читавој земљи, њено бројно јачање и све боља техничка опремљеност, способност ударних група дивизија и корпуса Народноослободилачке војске да изводе операције крупнијих оперативних и стратегијских размера, правовремене одлуке и директиве маршала Тита и Врховног штаба о груписању снага Народноослободилачке војске за овакве крупне операције у Србији) — омогућили су преношење тежишта дејстава знатног дела снага Народноослободилачке војске ка истоку и почетак завршне офанзиве за коначно ослобођење Србије. Сада је тај задатак био и реалнији, с обзиром на пози-

тивне промене у развиту рата у Европи и на далеко повољније војно-политичке услове на југословенском ратишту.

Планирајући битку за Србију, маршал Тито је полазио од оцене да се против непријатеља не могу концентрисати тако јаке снаге Народноослободилачке војске које би му наметнуле *фронталне* борбе и *фронтално* чистиле територије Србије. Такав метод дејстава није омогућавао ни општи однос снага на југословенском ратишту, који је у почетку операција за коначно ослобођење још увек био знатно у корист нацистичке Немачке и њених савезника (у броју војника приближно 1 : 3, а у техничкој опремљености и наоружању, нарочито тешком, још неповољнији). Није било опортуно ни да се, ради стварања повољног односа снага на тежишту операција у Србији, преко мере ослабе снаге Народноослободилачке војске у другим деловима земље, јер су свуда вођене жестоке борбе и учвршћиване тековине народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, при чему су свакодневна дејства и успеси јединица Народноослободилачке војске у свакој области земље били међу најпресуднијим факторима.

Према томе, и у планирању операција за коначно ослобођење Србије, маршал Тито је полазио од могућности које су проистикале из дотадашњих метода борбених дејстава Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Поред офанзивних дејстава снага Народноослободилачке војске у самој Србији, при чему се посебно рачунало са групом од пет српских дивизија у југоисточном делу Србије, према замисли врховног команданта, требало је с више праваца извршити продор у Србију применом марш-маневра, избегавајући дуготрајније борбе у граничном појасу и дуж важнијих комуникација у долинама Јужне

и Западне Мораве и Ибра, да би се потом, ослањајући се на подеене земљишне објекте, развила борбена дејства, с циљем да се разбије окупациони систем, првенствено оружане снаге и политичка упоришта четника Драже Михаиловића и осигура даље разгарање народноослободилачког покрета у Србији. Тиме би се створили најповољнији услови да се јединице Народноослободилачке војске нађу у најподеенијем положају у тренутку када се непосредно наметне пресудна битка за кључне позиције у Србији.

Према замисли врховног команданта, требало је најпре на прилазима Србији (у Црној Гори, Санцаку и источној Босни), као и у самој Србији, између река Јтима и Ибра, прикупити три групације оперативног састава, које ће затим, с тих већ створених ослонаца, продрети дубоко у Србију. У исто време требало је да снаге Народноослободилачке војске из јужне Србије продру у источну Србију, а једним делом овладају веома значајним гробеном Копаоника, како би прихватиле јединице које ће из Црне Горе продрати у Србију. До почетка јула 1944. године груписање оперативних састава је било, углавном, овако остварено:

Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. ударна крајишка и 17. ударна источнобосанска дивизија) на десном крилу, у долини Лима, на линији Андријевица—Беране—Бијело Поље;

Прва пролетерска и 37. ударна санџачка дивизија у центру, у Санцаку, на линији Бијело Поље—Пљевља—Прибој;

Трећи и 12. ударни корпус (27, 38, 16. и 36. ударна дивизија) на левом крилу, у источној Босни, на простору између Хан-Пијеска, Сребренице, Зворника, Тузле и Кладња.

Поред ових снага, у то време је врховни командант припремао да из западне Босне ка Србији упути 6. пролетерску и 11. ударну дивизију, а нешто касније и 28. ударну дивизију. Оне су имале да појачају 1. пролетерски и 12. корпус и с њима продру у Србију.²⁰

С овим крупним саставима Народноослободилачке војске и с јединицама које су већ дејствовале у Србији (пет дивизија, више самосталних бригада и партизанских одреда), требало је, из наведених рејона прикупљања, предузети наступне операције у унутрашњост Србије, у Мачву, Посавину, Шумадију, јужну Србију и источну Србију и тамо створити своја упоришта. Тиме је замисао друга Тито за прву етапу офанзиве у Србију била одређеније формулисана.

Да би ее ова замисао лакше и брже остварила, врховни командант је 2. и 3. ударном корпусу наредио да активним дејством против непријатељских упоришта и саобраћајних веза што дуже и јаче привежу његове снаге у својим зонама дејства (Црној Гори и Санцаку, односно источној Босни) и тако олакшају продор снага Народноослободилачке војске у Србију.

Приликом издавања директива и наређења врховни командант је указивао на то да се прво треба што више примаћи Србији и да ваља створити упоришта, па затим упасти у њу и отпочети наступне операције са више страна. Тито је сугерисао груписање снага, али тако да онај коме се наређује схвати суштину задатка, а не да се круто држи распореда. Маршал Тито је потчињеним штабовима оставио »слободу рада и самосталност у акцијама«, с тим да се јединице не увлаче у тешке и иецрпљујуће борбе у којима би трпеле непотребне губитке, него да брзо и смело продиру и дубину, ка свом оперативном циљу. Дозвољавао је да се јединице и друкчије воде ако то доприноси бржем

и целисходнијем извршељу основног задатка. Све је зависило од ситуације на лицу места, али се о овим променама морао правовремено обавештавати врховни командант, како би он та дејства могао одобрити и ускладити са дејствима српских и осталих снага Народноослободилачке војске. Маршал Тито је препустио потчињеним командама да одреде тачно време поласка јединица из база.

У склопу општег плана, врховни командант је посебну пажњу посветио разгарању оружане борбе и формирању крупнијих јединица Народноослободилачке војске у Србији. Нарочито је настојао да се новоформиране српске дивизије среде, појачају и снабдеју оружјем и опремом како би могли самостално и што успешније дејствовати против окупатора и домаћих издајника. Поред тога, предузео је мере да командовање снагама Народноослободилачке војске које су се налазиле у Србији буде што ефикасније. Ради тога је реорганизовао Главни штаб за Србију, а у јужну Србију, за команданта Главног штаба, упутио генерал-потпуковника Кочу Поповића, дотадашњег команданта 1. пролетерског корпуса, који је, са извесним бројем војних и партијско-политичких руководилаца, 11. јула 1944. године, авионом, стигао у село Бојник, код Лебана.²¹ Такође је, поетављањем нових, искусних команданата и политичких комесара — официра из пролетерских и ударних јединица, који ће стићи у Србију — реорганизовао и учврстио командовање у штабовима српских дивизија и бригада.

Овај план врховног команданта за ослобођење Србије није предвиђао учешће страних трупа. Тито је и овде примењивао правило да се ми сами морамо ослободити и потврђивао мисао изречену у Прогласу Централног комитета КПЈ од почетка новембра 1943. го-

дине: »У највећој мјери зависи од нас самих када ће наша домовина бити ослобођена«. ²²

У току припрема и планирања операција за коначно ослобођење Србије посебна је пажња посвећена наоружавању јединица и попуни муницијом и другим материјалом, који је затражен од савезника. Ради брже и ефикасније попуне борбеним и осталим материјалом и ради техничког опремања дивизија за дубоке продоре у окупирану територију и за сложена дејства, организован је, ваздушним путем, дотур ратних средстава на аеродроме код села Шековића (у источној Босни), Берана и села Бојника. Да би те, искључиво пешадијске јединице, и даље остале лаке и брзопокретне, дотурено им је лако естрељачко наоружање (углавном пушке, аутомати, пушкомитраљези и минобацачи), које се могло носити. Тако се, на пример, захваљујући планском наоружавању Оперативне групе дивизија и 1. пролетерске дивизије пред наступање у Србију, у овим јединицама располагало по једним пушкомитраљезом и једним аутоматом на сваких 8—10 бораца. Ђучихове чете су имале, поред пушака, девет пушкомитраљеза и девет аутомата совјетске и енглеске производње. Захваљујући томе и познатој вештини партизанског борца у употреби лаког аутоматског оружја, нарочито у брдско-планинским условима, оне су повећале своју и готово доетигле стрељачку ватрену моћ коју су имале технички опремљене и савремено наоружане окупаторске немачке и бугарске чете. Дивизије и бригаде су добиле радио-станице, те су могле одржавати радио-везу с претпостављеном командом, што је било од особито значаја при извођењу ове велике офанзиве. Јединице Народноослободилачке војске предвиђене за операције у Србији знатно су оскудевале у лаким артиљеријским оруђима и минобацачима, што је, поред

осталог, могло да има негативног утицаја на савладавање утврђених положаја непријатеља, на темпо дејстава и на тактику јединица у борбама.

У току припрема за прелазак у Србију и операције на њеном тлу интензивно је коришћено време за војну обуку, партијско-политички рад и културно-просветни живот. У бригадама Народноослободилачке војске одржавани су војни и политички курсеви за нижи старешински кадар, организовано је двомесечно такмичење и уведена прелазна заставица, као знак признања батаљону који постигне највише успеха у уништавању и заробљавању непријатељских војника и највише се истакне у политичком и културно-просветном раду у оквиру своје бригаде и дивизије. У јединицама и с народом даване су културне и забавне приредбе, објављив Јни ратни листови јединица.

Овакав интензиван политичко-војнички рад у јединицама Народноослободилачке војске, пред њихов одлазак у Србију, допринео је њиховом примерном морално-политичком јединству и борбености.

МЕРЕ НЕМАЦА ЗА ОДБРАНУ У СРБИЈИ

Немачка Врховна команда Вермахта је рачунала с продором јачих снага Народноослободилачке војске из других крајева Југославије у Србију. Она је имала поуздане податке да се такве снаге прикупљају^{2:1} и да Врховни штаб и маршал Тито намећу одлучну битку у Србији, али да у ту битку стратегијског значаја оне улазе још увек бројно и, поготово, технички много слабије, рачунајући с применом дотадашњег метода борбених дејстава. Правовремено је открила њихов састав и јачину и оценила опасност од груписања тих

снага на западној граници Србије. Педантни и упорни, наоружан савременом техником, непријатељ је до тих података дошао преко техничке шпијунаже, тј. прислушкивањем и дешифровањем радио-депеша јединица Народноослободилачке војске, јер у то време шифре Народноослободилачке војске нису биле толико компликоване да их не би могла брзо и лако дешифровати искусна немачка обавештајна служба. При Врховној команди Балкана у Београду постојао је специјални вод за везу, под руководством поручника Волнија. Та јединица је контролисала рад радио-станица на подручју Балкана, хватање и дешифровање телеграма. Ухваћене и дешифроване радиограме поручних Волни је обрађивао и достављао разним установама, по распореду, важности и хитности које је прописао војнообавештајни официр Војне групе »Ф« генералштабни пуковник фон Херлинг. С обзиром на важност операција за ослобођење Србије, маршал Тито је био у директној радио-вези са штабовима чије су јединице извршавале овај стратегијски задатак. Једини начин за споразумевање и командовање у току припрема и извођења ових операција и одржавање веза уопште између Врховног штаба и штабова 1. пролетерског, 2, 3. и 12. ударног корпуса и Главног штаба Србије, била је радио-телеграфија, јер се Врховни штаб у то време налазио у западној Босни, у Дрвару, а затим на острву Вису, Штаб 2. ударног корпуса — у Црној Гори, код Колашина, Штаб 1. пролетерског корпуса — у Санцаку, у рејону Пјеваља, Штаб 3. ударног корпуса и Штаб 12. ударног корпуса — у источној Боони, у рејону Власенице и Главни штаб Србије — у јужној Србији, у Јабланици. Може се готово са сигурношћу тврдити, а то показују и неки немачки документи, да су одговарајући немачки органи уопешно дешифровали и оне депеше

у којима су изношени подаци о тренутном месту бо-
равка јединица Народноослободилачке војске предви-
ђених за операције у Србији и о даљим њиховим на-
мерама и плановима, као и о њиховом материјалном
обезбеђењу, тешкоћама, потребама и губицима. Ова
чињеница јасно показује да је немачко војно руковод-
ство могло прецизно и благовремено да одлучује о
концентрацији и распореду својих снага и да им поставља
сасвим одређене, конкретне задатке, нарочито у при-
премном периоду операције. При томе особит значај
има и чињеница да су немачке команде биле потпуно
упознате с намером да јединице Народноослободилачке
војске применом марш-маневара, без задржавања око
појединих утврђених објеката и дуж поседнутих ко-
муникација, с разних праваца продру што дубље у Ср-
бију. То им је помогло да одаберу најефикаснији начин
за парирање таквим дејствима. При томе су се користи-
ле богатим искуством из претходних борби на југо-
словенском ратишту. Полазећи од тога, Врховна ко-
манда немачке оружане силе на Балкану определила
се за офанзивна дејства, с циљем да снагама Народно-
ослободилачке војске груписаним за операције у Србији
наметне борбе у рејонима њихове концентрације у
источној Босни, Санџаку и Црној Гори и да их одбаци
што даље од западне границе Србије, а у исто време
предузме концентричан напад на најјаче снаге На-
родноослободилачке војске у југоисточној области Ср-
бије. Одлучено је да се у овим операцијама ангажују,
поред расположивих немачких, бугарских, квислиншких
и четничких снага у Србији и у њеним граничним об-
ластима, делови немачке 181. дивизије из Албаније,
1. брдске и 117. ловачке дивизије из Грчке и озлогла-
шене 7. СС дивизије »Принц Еуген« из источне и за-
падне Босне.

Обавештен о могућности да непријатељ предузме ове операције, врховни командант је наредио да се не прихватају фронталне борбе, већ да се јединице забацују непријатељу за леђа и да му нападима на бочеве и позадину наносе губитке и онемогућавају снабдевање, а у погодном тренутку незадрживо наступају у Србију. Према упутствима маршала Тита, оеновно 'е било да се јединице Народноослободилачке војске не излажу губицима и да се не смањи њихова борбеност и покретљивост.

За напад на снаге Народноослободилачке војске у југоисточној Србији (операције »Трумф« и »Кехраус«) непријатељ је припремио следеће своје снаге: бугарску 22. и 27. дивизију и делове бугарске 29. пешадијске дивизије, немачки 5. СС моторизовани полицијски пук и друге полицијске делове, ојачане једним самосталним тенковским батаљоном, делове белогардијског Ру-ског заштитног корпуса и Недићеве снаге дислоциране у овој области, те четничку 4. групу јуришних корпуса, Расинско-топличку групу корпусеа и 2. косовски јуришни корпус. Операцијом је непосредно руководио генерал Ханс Фелбер, војноуправни командант Југоистока. Према плану генерала Фелбера, требало је у првој етапи операције, нападом из долине Топлице, с Копоника и из долина Западне и Јужне Мораве, очистити Јастребац и парализати активност оних снага Народноослободилачке војске које су овде контролисале пространу слободну територију и угрожавале комуникације у долини Јужне Мораве и Ибра. У другој етапи операције требало је ове снаге Народноослободилачке војске потиснути на планине Петровац, Радан и Мајдан и ту их окружити и разбити или их потиснути према линији Орлова чука (око 13 км од Врања)—Китка—Лисице—Преполоац, где су се налазиле јаке албанске кви-

слиншке снаге, и ту уништити. Паралелно с тим, планиран је напад и посебних снага, углавном бугарских, недићевских и четничких, на 23. дивизију Народноослободилачке војске у рејону Сокобање и планине Буковика.

Десетог јула 1944. године непријатељ је завршио груписање и отпочео напад на Јастребац, где су се тада налазили само 16. српска бригада 25. дивизије и Јастребачки партизански одред, који су се ноћу уочи 11. јула пробали кроз борбени поредак бугарске 27. пешадијске дивизије и пребацили на десну обалу Топлице, а затим су, преко планине Видојевице, избили у рејон југозападно од Прокупља и повезали се са осталим деловима 25. дивизије Народноослободилачке војске.

Општи напад око 40.000 непријатељских војника, с полукружне основице Лебане—Прокупље—Куршумлија, на 21, 24. и 25. дивизију Народноослободилачке војске (око 6.000—7.000 бораца) у Јабланици и Топлици почео је 19. јула. Захваљујући великој надмоћности у људству и техници, непријатељ је продро на слободну територију. Да би избегао тешке фронталне борбе против надмоћног непријатеља, Главни штаб Србије наредио је да се јединице деконцентришу, да маневришу на ширем простору и да офанзивно дејствују на слабије снаге непријатеља, на бокове и позадину његових главних снага. Међутим, како су већ биле уплетене у тешке одбрамбене борбе, дивизије Главног штаба Србије су се нашле у оперативном окружењу на релативно уском простору, одакле је извлачење било скопчано с пробојем кроз густ ланац противничких снага. Тек ноћу уочи 24. јула, водећи тешке и драматичне борбе, 21, 24. и 25. дивизија су се пробиле у правцу Ѓњилана, али су ту ушле у неочекивано оштре борбе

против албанских квислиншких снага и делова немачког ојачаног 5. полицијског пука. После дводневних борби, протканим честим наизменичним јуришима и противјуришима, по наређењу Главног штаба Србије, 21. и 24. дивизија су предузеле продор натраг, на подручје Јабланице, Пусте реке и Радана, а 25. дивизија у рејон планине Кукавице и даље, преко реке Јужне Мораве, ка селу Кривој Феји, уз пут водећи борбе против окупаторских и четничких снага. По избијању на терен Топлице, 21. и 24. дивизија су успоставиле контакт с Оперативном групом дивизија Народноослободилачке војске, која је, у међувремену, наступајући из Црне Горе, избила на Копаноник.

За то време 22. дивизија је на десној обали Јужне Мораве одбила све нападе непријатеља и кренула је на његова упоришта и саобраћајнице од Враћа до Лесковца, док је 23. дивизија водила борбе против бугарских снага и четника на простору Озрена, Буковика, Књажевца и Бољевца и успела да сломи њихове нападе.

У овој операцији окупаторско-квислиншке снаге и четници привремено су овладали слободном територијом у јужној Србији и нанели губитке тек формираним дивизијама Народноослободилачке војске у овој области, али они нису остварили постављени циљ. Уекоро су ове јединице Народноослободилачке војске, у садејству с Оперативном групом дивизија, преотеле иницијативу и повратиле изгубљену територију.

Офанзивна дејства (операција »Драуфгенгер«) против снага 2. ударног корпуса и Оперативне групе дивизија Народноослободилачке војске у Црној Гори почела су 18. јула. Замисао СС генерала Артура Флепса, команданта немачког 5. СС армијског брдског корпуса, била је да брзим продором у правцу Андријевице и

Берана разбије снаге Народноослободилачке војске на том простору, и до доласка најављене 1. брдске дивизије из Грчке, створи повољне услове за даља дејства. Главнина немачких снага — 21. СС легионарска дивизија »Скендербег«, 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије »Принц Еуген« и Борбена група »Стрипел« (ојачани батаљон немачког 369. пешадијског пука) — нападала је с линије планина Чакор—Гусиње ка Андријевици и, даље, ка Беранама, док су северно, према Беранама и Бродареву, дејствовали слабији немачки делови и квислиншко-четничке снаге. Сломивши отпор обезбеђујућих јединица Народноослободилачке војске на главном правцу, село Мурино—Андријевица, немачке снаге су 19. јула заузеле Андријевицу. Како су се на овом сектору нашле и снаге Оперативне групе дивизија (2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија), које су се ту, у духу плана Врховног штаба за дејства у Србији, припремале за наступни марш у југоисточну Србију, командант Групе генерал Пеко Дапчевић, донео је одлуку да оне — упркос инсистирању Врховног штаба да ова Група дивизија одмах крене у јужну Србију, тим пре што је требало да овојим дејством олакша положај снага Народноослободилачке војске у тој области — претходно изврше противудар на главнину немачких снага на правцу планина Чакор—Андријевица. Противудар је почео 24, да би 26. јула био завршен овладавањем превојем Чакором и Плавом, одбацивањем непријатеља из Андријевице, окружењем његове главнине у ширем рејону Мурина и разбијањем легионарске 21 СС дивизије »Скендербег«. Тиме је офанзивна операција немачких снага у овом делу Црне Горе била разбијена, а Оперативна група дивизија Народноослободилачке војске одмах је предузела продор у Србију.

У офанзиви против 3. и 12. ударног корпуса На-

родноослободилачке војске у источној Босни (операција »Резлајн«)— непријатељ је ангажовао: 7. СС дивизију »Принц Еуген« (осим једног пука) код Зворника и Соколца, легионарску 13. СС дивизију »Ханџар« око Тузле, по једну усташку и домобранску бригаду на простору Тузле и Кладња и четнички Мајевички, Озренски и Романијски корпус, укупно око 30.000 војника. Замисао команданта немачког 5. СС брдског армијског корпуса је била да снаге 3. и 12. ударног корпуса одбаци из источне Босне што даље на запад од Дрине, да спречи прихват 6. пролетерске и 11. дивизије Народноослободилачке војске на реци Босни од стране јединица 12. корпуса и да заузме аеродром Народноослободилачке војске близу села Шековића, код Власенице. Наведене снаге су 17. јула прешле у концентрично наступање од Тузле, Зворника и Кладња у правцу Шековића. У борбама, које су трајале до краја јула, непријатељ је успео да овлада простором Шековића, после чега се задржао на линији Кладањ—Власеница—Хан Пијесак. Јединице 3. и 12. ударног корпуса, избегавајући ангажовање у фронталним борбама, извукле су се главнином на запад, у рејон планина Звијезде и Коњух-планине. Губитком аеродрома код Шековића оне су привремено лишене снабдевања ваздушним путем, а њиховим повлачењем ка планинама Јавору и Звијезди изгубљена је релативно устањена операцијска основица, погодна за прелазак у Србију. За то време 6. пролетерска дивизија је успела прећи реку Босну и стићи на Звијезду.

Свесна да није постигла жељени циљ, немачка команда је одлучила да настави офанзивна дејства против 3. и 12. ударног корпуса. Она је крајем јула и почетком августа предузела мере да спречи прелазак 11. дивизије преко реке Босне (операција »Фојервер«) и

једновремено извршила прегрупацију главнине својих снага ка Звијезди и Коњух^планини, с циљем да она ту окружи и разбије јединице 3. и 12. ударног корпуса, односно да их одбаци још даље од границе Србије.

Првог августа непријатељ је, концентричним наступањем, почео да сужава обруч око снага 3. и 12. ударног корпуса на подручју Коњух-планине и Звијезде. Водећи маневарску одбрану, снаге 3. и 12. корпуса су дејствовале тако да обезбеде извршење задатака које су имале у вези с продором у Србију. У том циљу, Штаб 12. корпусеа је одлучио да изврши марш ка Фочи и да одатле врши продор у Србију. У истом духу деловала је и 6. пролетерска дивизија, која је имала исти задатак — да што пре стигне у Санцак, у састав свог 1. пролетерског корпуса. У исто време Штаб 3. корпуса је одлучио да изманеврише концентрисане немачке и квислиншке снаге и да се поново пробије ближе Дрини, у рејон Сребренице. После оштрих борби у долини реке Криваје и на друму Сарајево—Власеница, оба корпуса су до 7. августа изашла из оперативног окружења и прешла у наступање. Сутрадан, 8. августа, из централне Босне, прешла је реку Босну и 11. дивизија, која је била предвиђена за учешће у операцијама у Србији.

Међутим, 3. и 12. ударни корпус су дејства, у духу замисли Врховног штаба за продор у Србију, настављали под тешким условима. Дешифрујући депеше њихових штабова немачка команда је благовремено реаговала на сваки њихов потез. Она је за спречавање покрета јединица 12. корпуса ангажовала 7. СС дивизију »Принц Еуген«, а остале снаге против 3. корпуса. Пробијајући се под неповољним околностима, 12. корпусе је до 11. августа прешао друм Фоча—Калиновик. Јединице 7. СС дивизије, користећи се бржим транспортом друмовима, стизале су да на подесним линијама поставља-

ју запречне положаје на правцу покрета 12. корпуса. Због тога је Штаб 12. корпуса померао покрет својих јединица јужније, да би, коначно, преко реке Сутјеске, села Мратиња и реке Пиве, до 15. августа избио на плато Пивске планине. У исто време је 6. пролетерска дивизија 1. пролетерског корпуса прешла пут Сарајево—Калиновик, пребацила се преко јужних падина планине Трескавице и 14. августа прешла друм Невесиње—Калиновик, а затим наставила продор преко планине Зеленгоре. Ту је 15. августа разбила делове 7. СС дивизије и, после оштрих борби против њених јачих снага на Сутјесци, 17. августа избила на Пиву код Мратиња, где се повезала с јединицама 12. корпуса.

Пратећи ова дејства, врховни командант Народноослободилачке војске, маршал Тито је настојао да план продора у Србију изврши модификујући га зависно од развоја операција у самој Србији и у источној Босни, Санцаку и Црној Гори. По његовом наређењу, 2. ударни корпус је у Црној Гори прихватио 12. корпус и 6. пролетерску дивизију, уз задатак да омогући њихов одмор и припреме за продор у Србију.

Међутим, немачка команда је показала крајњу упорност у настојању да спречи продор снага Народноослободилачке војске у Србију. Одмах после неуспеха операције у рејону Андријевице, командант Југоистока је наредио извођење нове офанзивне операције под шифром »Рибецал« на подручју Црне Горе и Санцака, с циљем да се снаге Народноослободилачке војске одбаце из Санцака и источног дела Црне Горе, с тим што је предвиђено њихово окружење и разбијање на Дурмитору. Планирано је концентрично наступање с линије Пљевља—Пријепоље—Нова Варош—Рожај—Подгорица. На главном правцу Рожај—Андријевица ангажована је 1. брдска дивизија, а на осталим правцима —

четири ојачане пуковске групе, с муслиманском милицијом и четницима. Било је ту укупно око 45.000 војника, са око 100 артиљеријских оруђа, 120 минобацача и 20 тенкова, а на другој страни — око 15.000 бораца Народноослободилачке војске, са двадесетак топова и око 40 минобацача.

Операција немачких снага је почела 12. августа. До 14. августа оне су заузеле важну раскроницу Матешево, а сутрадан Мојковац и Колашин. Прва пролетерека дивизија, водећи тешку маневарску одбрану, брзо се одлепила од ових немачких снага и, поступајући у духу директиве врховног команданта, извела маневар на север и већ 17. августа била у покрету ка Прибоју и планини Побигјенику. Користећи се овом празнином, непријатељске снаге брзо су се пробиле од Пјеваља и Камене горе на десну обалу Таре, 1. брдска дивизија се с линије Колашин—Мојковац пробијала према планини Сињајевини, а делови 7. СС дивизије »Принц Еуген» пробијали су се од села Шћепан-Поља ка Дурмитору. На тај начин се стезао обруч око 12. ударног корпуса, 6. пролетереке и 3. ударне дивизије Народноослободилачке војске на западним огранцима Сињајевине, на Дурмитору и на Пивекој планини. Снаге Народноослободилачке војске биле су принуђене на упорну одбрану како би обезбедиле време за транспорт око 800 рањеника с импровизованог аеродрома код села Горње Брезне. У току 19. и 20. августа развиле су се тешке и драматичне борбе у области Дурмитора. Међутим, притисак немачких снага је опао у тренутку када су, из ових борби, две пуковске групе упућене на Лим код Прибоја, против 1. пролетерске дивизије. Борбе су, с највећом жестином настављене, до 23. августа, кад су сви рањеници, ваздушним путем, евакуисани у Италију. Одмах затим снаге Народноослободилачке вој-

ске предвиђене за операције у Србији предузеле су пробој: делом преко реке Таре у Санџак и, даље, ка Србији, док се 3. дивизија 2. ударног корпуса пребацила у рејон планине Јаворка, разбила четнике на Теранића гори, а затим заузела Колашин и Беране. Тиме се и ова операција непријатеља завршила, а његов покушај да спречи продор 1. пролетереког и 12. ударног корпуса Народноослободилачке војске у Србији остао је без очекиваних резултата.

У овом циклусу једновремених офанзивних операција на три одвојена подручја: у Србији, источној Босни, Црној Гори и Санџаку, рачунајући да ће овим путем спречити продор снага Народноослободилачке војске у Србију опоља и уништити оне делове Народноослободилачке војске који су дејствовали у Србији, немачка Команда Југоистока није остварила ниједан од постављених циљева. Она не само да није разбила снаге Народноослободилачке војске, које су биле у припреми за извођење операција у Србији, већ јој није пошло за руком да их веже и принуди за одбрану. Постигла је само парцијалне успехе, који нису могли обезбедити главни операцијски циљ — спречити продор снага Народноослободилачке војске у Србију. Извршење основног задатка јединица Народноослободилачке војске које је поставио врховни командант — продор у Србију — текло је нешто успореније, под неповољнијим условима и с више напора и губитака. Концентрисане немачке и бугарске дивизије које су се супротставиле снагама Народноослободилачке војске биле су изманервисане. Са ширег, стратегијског становишта, окупаторске и квислиншке снаге, које су имале задатак да одбране позиције у Србији — нашле су се на крају тих операција у још тежем положају. Још док су њихова офанзивна дејства у граничним областима била у току, по-

једине групације Народноослободилачке војске су већ продирале у дубину територије Србије.

У току тих операција маршал Тито је правовремено интервенисао и усмеравао дејства јединица. Посебно је, у два маха, 20. и 25. јула, енергично интервенисао и укорио Штаб Оперативне групе дивизија због ангажовања у борбама у долини горњег тока Лима и захтевао да цела Оперативна група, без оклевања и чекања, одмах крене у Србију.

Овакав исход тих операција био је пресудан за развој целог тока велике битке за Србију, јер ће Народноослободилачка војска продором у Србију коначно преузети иницијативу.